

УДК 2-67 + 322+342.7+342.8

Оксана Горкуша

***Церковно-релігійна ситуація
в Україні: тенденції 2019 року –
запит на розширення питальників
для соціопитувань***

Анотація. Нещодавно Центр Разумкова оприлюднив нові соціологічні дані «Держава і церква в Україні – 2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин» та організував круглий стіл на тему «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин». Ці соціологічні дані є вкрай важливою фіксацією емпіричних показників релігійної ситуації в сучасній Україні. Аналізуючи їх бачимо чітку кореляцію між вірою, релігійною та церковною належністю і буттєвим досвідом та позицією опитаних. Однак для наступного поглибленого розуміння, яким чином корелюються релігійна та конфесійна ідентичність і церковна належність з подійним досвідом, переважним історіографічним дискурсом, життєвою позицією та громадянською свідомістю, варто було б розширити питальники.

Безумовно, релігія є вагомим фактором формування майбутнього України. Особливо вплив церковної належності на суспільну дійсність помітний у ситуації збройної агресії проти України Російської федерації, що не гребує застосовувати як зброю в інформаційній війні релігійну проповідь в храмах підпорядкованої московському центру церкви. Тому так важливо систематично відслідковувати кореляцію релігійної та церковної належностей із світоглядними параметрами та дійсними поді-

ями в контексті яких відбуваються трансформації релігійної ситуації та суспільно-державно-церковних відносин.

Сучасні тенденції зміни релігійної ситуації очевидно містять фактори, які відображаються в даних соціологічних досліджень (як от зниження рівня визнання Церкви моральним авторитетом є вказівкою на поширення та утвердження секулярних тенденцій та активізації дії секулярної ідеології в поєднанні з культурно-світоглядними обставинами, в яких Церква, церкви та конфесії виявились незапитаними, неактуальними, неефективними, неспроможними тощо) та фактори, які лишилися непроявленими через те, що попередні питальники не містили питань, які раніше не видавались актуальними. Тож настав час доповнити питальники для пояснення несподіваних з точки зору попередніх соціологічних даних стрибків.

Інформаційна доба актуалізує додаткові параметри: тут варто з'ясувати співвідношення релігійної, громадянської, державної систем з інформаційним середовищем, зрозуміти, як впливають конкретні інформаційні потоки на розповсюдження конфесійних, релігійних, цивілізаційних тощо дискурсів. Ще один блок питань, які потребують висвітлення в майбутніх соціопитуваннях є з'ясування рівня, форми та виду релігійності не лише за співвідношенням релігійної, конфесійної та церковної належностей, але й за ціннісно-смысловими параметрами свідомості віруючих/невіруючих громадян України. Адже релігія, це не лише культово-обрядова діяльність, що засвідчується в присутності на богослужіннях та фінансовій підтримці церкви, але й життєва позиція згідно з базовими для релігії/конфесії/церкви цінностями та орієнтирами. За з'ясування цих

обставин зрозумілим стане і часткове зниження довіри до церкви як до морального авторитету. Проявиться те, у що трансформувався виховуваний впродовж тоталітарно-радянської доби тип свідомості «людини радянської». Припускаємо, що трансформацією саме ідеології войовничого секуляризму в квазірелігію вульгарного утилітаризму і можна частково пояснити сучасні світоглядні процеси в Україні.

Ключові слова: релігія, церква, держава, релігійна ідентичність, конфесійна ідентичність, церковна ідентичність, громадянська ідентичність, соціологічні опитування, релігійна ситуація в Україні, державно-церковні відносини України, тенденції 2019.

Oksana Horkusha

*Church and religious situation
in Ukraine: Trends 2019 - request
for extension of questionnaires
for sociological surveys*

Abstract. Recently the Razumkov Center published new sociological data "State and Church in Ukraine - 2019: results of the year and prospects of relations development" and organized a round table on "Religion and power in Ukraine: problems of relations." This sociological data is a critical fixation of the empirical indicators of the religious situation in contemporary Ukraine. Analyzing them, we can see a clear correlation between faith, religious and Church affiliation, and the experience and position of those interviewed. However, for a further in-depth understanding of how religious and denominational identity and church affiliation correlate with event experience, prevailing historiographical discourse, life position, and

civic consciousness, it would be worthwhile to expand the questionnaires.

Undoubtedly, religion is a significant factor in shaping Ukraine's future. Especially the influence of church affiliation on social reality is noticeable in the situation of armed aggression against Ukraine of the Russian Federation, which does not neglect to use as a weapon in the information war a religious sermon in the temples of the subordinate Moscow center of the Church. That is why it is so essential to systematically monitor the correlation of religious and ecclesiastical affiliations with world-view parameters and real events in the context of which transformations of the religious situation and socio-state-church relations take place.

Current trends in religious change include factors that are reflected in sociological research (such as a decline in the Church's recognition of moral authority is an indication of the spread and affirmation of secular tendencies and the activation of secular ideology in conjunction with cultural and world-view circumstances of the Church. And confessions turned out to be unsolicited, irrelevant, ineffective, incompetent, etc.) and factors that went unaddressed since previous questionnaires did not contain questions that Anish not issued to date. Therefore, it is time to complete the surveys to explain the jumps unexpected in terms of previous sociological data.

The information age updates additional parameters: here it is necessary to find out the relation of religious, civil, state systems with the information environment, to understand how specific information flows influence the spread of confessional, religious, civilizational, and other discourses. Another block of issues that need to be covered in future polls is to find out the level, form, and type of religiosity not only in relation to religious, denominational, and ecclesiastical affiliations but also in the value-meaning parameters of

the consciousness of believers/non-believers in Ukraine.

After all, religion is not only a religious activity, which is evidenced in the attendance at worship and financial support of the Church, but also a vital position under the values and guidelines of the primary religion/denomination/church. Under these circumstances, a partial decrease in trust in the Church as a moral authority will also be understandable. What will be manifested is the type of consciousness of the "Soviet human" brought up during the totalitarian-Soviet era. We assume that the transformation of the ideology of militant secularism into a quasi-religion of vulgar utilitarianism can partly explain the current world outlook in Ukraine.

Keywords: Religion, Church, State, Religious Identity, Denominational Identity, Ecclesiastical Identity, Civil Identity, Sociological polls, Religious situation in Ukraine, State-Church relations in Ukraine.

Вступ. Емпіричне поле для дослідження трансформації функціональності релігії в сучасному суспільстві в українських релігієзнавців благодатне. За останні півстоліття українські релігієзнавці були безпосередніми свідками (а подеколи й причетними співучасниками) карколомних змін і у ставленні держави чи суспільства до релігії та її можливості впливати на суспільні і державні процеси, і у ставленні релігії до її функціонального призначення щодо суспільної дійсності, форм її адаптації до мінливого суспільно-історичного контексту, трансформації усвідомлення релігійними спільнотами сенсу та методів власного функціонування.

Для того, щоб здійснювати адекватний відповідний дійсності, релігієзнавчий ана-

ліз, включно з напрямками та основними трендами функціонування релігії в сучасному світі, релігійної ситуації в Україні, нам вкрай потрібні ті фіксовані кількісні показники, які б коректно відображали цю дійсність. Тож ми очікуємо статистичні та соціологічні дані, зокрема й результати щорічних та ситуативних опитувань від центру Разумкова, у яких би в кількісних показниках відображались якісні характеристики українського суспільства, його різних груп, взаємодія релігійного та інших чинників розвитку майбутнього України тощо.

Тому Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ є вдячним поціновувачем та цільовим споживачем плодів діяльності Центру Разумкова. Ми систематично використовуємо у своєму аналізі релігійної ситуації в Україні дані опитувань, долучаємось до наукових заходів, організовуваних з цієї тематики. Так зокрема і минулого року на Круглому столі «Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр.» (26 квітня 2018р), організованому Центром Разумкова за сприянням Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні, брала участь і доповідала д.філос.н., проф., заввідділом Людмила Филипович [Круглий стіл "Особливості 2010-2018.]. Тут було презентовано Центром Разумкова релігійним діячам, держслужбовцям та науковцям інформаційно-аналітичні матеріали, які містять результати соціологічного дослідження стану і тенденцій релігійності українського суспільства (дослідження проведене 23-28 березня 2018р.) [Особливості 2010-2018.].

Постановка проблеми. Цьогоріч відбулась не менш цікава для українських релігієзнавців подія – оприлюднення ре-

зультатів соціологічного дослідження «Держава і Церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин» [Держава 2019. (інформаційні матеріали)]. З цього приводу 14 листопада 2019 року Центр Разумкова за сприянням Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні провів для представників релігійних організацій, держслужбовців, журналістів та науковців Круглий стіл «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» [Круглий стіл 2019], на якому пропонувались до обговорення теми: Церковно-релігійна ситуація в Україні: тенденції 2019 року (за результатами соціологічного дослідження); Держава і Церква: підсумки останнього п'ятиліття, нові горизонти взаємовідносин (Церква у війську, в освіті, медицині, соціальній діяльності); Україна на релігійній карті світу: зовнішня діяльність Церков і релігійних організацій України. Ця тематика є безумовно цікавою для релігієзнавців, особливо у світлі тих карколомних суспільно-політичних обставин, у яких ми сьогодні перебуваємо.

Ступінь дослідження теми. Українські академічні релігієзнавці систематично здійснюють науковий аналіз ролі, місця та особливостей функціонування релігії та церков в суспільних процесах України.

До прикладу, 2017 року Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди видрукувано наукову монографію за редакцією професорів Анатолія Колодного та Людмили Филипович «Функціональність релігії: український контекст» [Функціональність 2017].

Завдання статті: у цій статті ми спробуємо розібратись з тим, чи дають дані соціопитувань, що є фіксацією конкретних параметрів емпіричної ситуації, нам дос-

татню кількість показників щодо якісних трансформацій поточної релігійної ситуації, чи достатньою мірою вони розкривають фактори, які до такої спричинили та чи вказують на наявні тенденції. Водночас спробуємо з'ясувати, висвітлення яких ще параметрів у наступних соціопитуваннях сприяло б поліпшенню релігієзнавчого аналізу наявної суспільно-релігійної ситуації та її тенденцій.

Основний виклад теми. Пікантності сучасній суспільно-релігійній ситуації додає той факт, що традиційно впродовж усієї історії України із моменту проголошення її незалежності 1991 року Церква та релігійні організації вважались вагомим чинником суспільно-громадянської організації України, тож державні інституції часто публічно спирались на авторитет церковних інституцій, а державні й політичні діячі охоче демонстрували власну релігійність попри засвідчену на законодавчому рівні світськість України. Понад те - особлива увага дотичних державних інституцій приділялась державно-церковним відносинам як одному із стратегічних векторів утвердження нашої державної безпеки в умовах загарбницької гібридної війни Російської федерації проти України.

Сьогодні ж до влади прийшла політична сила, що демонструє свою індиферентність до питань релігії. Зважаючи на те, що досі в Україні державно-церковні відносини намагались будувати як партнерську взаємодію, регульовану за сприяння спеціальної державної інституції - Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури, молоді та спорту України, - нас турбує, чи збережеться ця державна інституція і в якій формі та конфігурації у змінених політичних обставинах. Адже полі-

конфесійна релігійна система сучасної України є доволі складною, багатошаровою, багатоаспектною мережею відносин, орієнтуватись у якій здатні лише висококваліфіковані фахівці, що володіють належним релігієзнавчим знанням, розумінням специфіки української релігійної ситуації та належними управлінськими навичками і досвідом. Ця проблема була актуальною на час написання статті. На момент її видруку стало відомо, що при Міністерстві культури, молоді та спорту збережено Департамент у справах релігій та національностей, який буде існувати у структурі Міністерства до запуску роботи Державної служби з етнополітики та свободи совісті. Однак непрозора кадрова політика нової влади залишає сподіватись на те, що принаймні здоровий глузд і національно-державний інтерес спонукають врахувати критерій фаховості та досвідченості при призначенні очільника цього Департаменту.

Також нас турбує, у якому векторі цей стратегічний напрямок державної політики функціонуватиме та які управлінські методології застосовуватиме: підпорядкування, контролю, керування, управління, регуляції, координації, дистанціативної чи партнерської комунікації. Щодо векторів розвитку державно-церковних відносин та пріоритетних моделей, які для того чи іншого вектору будуть доречними, наведемо: 1) тоталітарно-авторитарну, як то вибудовується в російській федерації, де держава підпорядкувала та намагається жорстко контролювати релігійну систему, наділяючи пріоритетним статусом одну церковну інституцію, що фактично є ідеологічним російсько-імперським апаратом, який захоплює і монополізує духовний простір територій та країн, що є предметом експан-

сивних інтересів російської кланово-політичної верхівки, готуючи світоглядну сферу й інших держав для можливої очевидної чи завуальованої окупації; 2) партнерсько-демократичну, що поступово вибудовувалася в Україні впродовж попередніх 28 років незалежності і передбачала, що держава і церкви мають бути партнерами у формуванні майбутнього, тож їхня співпраця повинна спиратись на взаєморозумінні, визнанні, повазі, співдії та співпраці; 3) секулярно-демократичну, що часто подається як найприйнятніша для країн Європейського союзу, хоча в кожній Європейській країні ступінь секулярності варіюється згідно з традиційними чи бутевими потребами; 4) ліберально-секулярну, коли релігія є лише приватною справою, повністю вилученою із суспільної дійсності на маргінес особистісно-непроявленого та суспільно-неартикульованого; 5) войовничо-секулярську, що випливає з традиції войовничого атеїзму, який був механізмом витіснення альтернативних – щонайперше релігійних – ідеологій, які заважали радідеології тоталітарно визначати світогляд мешканців – монополізувати й підпорядкувати духовно-ідеологічну сферу.

Необхідною умовою для реалізації партнерсько-демократичної моделі взаємодії держави та церкви, що закладалась і розвивалась в Україні впродовж 28 років незалежності, є визнання пріоритетності спільного інтересу, його чітка артикуляція в координатах Українського світу та узгодження плану дій щодо його досягнення. У нашій ситуації для взаємопорозуміння важливо, аби взаємодіючи релігійні інституції та державні органи могли зосередитись на користі для українського народу – тобто суспільно-державний інте-

рес України ставили вище за вузькоінституційні та егоцентрично-волонтариські амбіції. А фахівці соціологи та релігієзнавці мають забезпечувати і релігійні організації, і державні інституції адекватним аналізом релігійної ситуації для узгодження дійсності в її подієвих та потенційних варіаціях з належним образом гармонійного вільного демократичного українського суспільства [Про систематичну діяльність у цьому напрямку українських академічних релігієзнавців: Филипівич Л. 2017.].

Неодноразово зосереджувала свою увагу на особливості міжрелігійного діалогу та його актуальності для сучасної України видатна українська релігієзнавиця професор Людмила Филипівич [Филипівич Л., Бодак В. 2014.]. Зважаючи на складність міжрелігійної мережі сучасної в перспективі демократичної України варто говорити і про відповідну систему державно-церковних відносин. Тож сьогодні на зміну традиційно-родовим, авторитарно-імперським чи тоталітарно-радянським методам організації/керування/управління/підпорядкування суспільним життям в сучасній Україні пріоритетними мають стати громадянсько-демократичні, природно сформовані з українсько-автентичних – козацько-майданних (низова ініціатива щодо досягнення спільної мети, зібрана у толоку спільної справи), алгоритми, що такі співголосні з трендовими у сучасному інформаційному світі комунікативними методиками, притаманними діалогічній парадигмі світосприйняття.

Це стосується і системи державно-церковних відносин, у якій замість керування чи управління сьогодні, згідно з діалогічною парадигмою сучасності, доречно застосувати координаційно-медіативну мето-

дику з оперттям на партнерську взаємодію, в основі якої лежить метод порозуміння. Порозуміння між різними суб'єктами, інституціями та групами досягається через адекватне сприйняття висловленого співрозмовником. А, як ми на тому вже неодноразово наголошували у наших раніших публікаціях [Горкуша О. 2017a] та виступах, для цього потрібні такі базові умови: 1) спільний комунікативний майданчик; 2) взаємовизнані та взаємоповажні суб'єкти; 3) придатні адекватні та прозорі правила ведення діалогу та узгодження позицій; 4) спільна мета; 5) спільні чи сумісні цінності; 6) несуперечні інтереси; 7) спільна мова, яка б містила співрозумілі/співголосні значення ключових термінів; 8) бажання провідних акторів вести діалог порозуміння, а не використовувати наявний майданчик для досягнення егоцентричних меркантильно-ексклюзивних цілей, маніпуляції, поборювання інших чи утвердження виняткового й суперечного загального інтересу.

Соціологічні опитування нам дозволяють зрозуміти, чи наявні ці обставини і, отже, потрібні умови в Україні для функціонування партнерської моделі відносин між державою та церквами, між церквами, між релігією та громадянами, між різноконфесійними групами населення тощо. В соціологічних даних ми очікуємо знайти висвітленими і продемонстрованими у цифрах ті параметри релігійності, конфесійності, громадянськості, стану та очікувань, інтересів та уявлень, які вкажуть нам на якість релігійної ситуації, на ті чинники, які її такою зробили, на ті тренди і фактори, що формують майбутню систему державно-церковних та громадянсько-релігійних відносин тощо.

Також комунікативна стратегія є важливою в інформаційну добу та для демократичних спільнот, адже за комунікативної стратегії повага до цінностей іншого стає запорукою особистої свободи. В Україні, що є поліконфесійною зі складним комплексом міжконфесійних та державно-конфесійних відносин, порозуміння вкрай важливе для уникнення потенційної деструктивної суспільної конфліктності. Але для створення умов до порозуміння в українській дійсності як спільному комунікативному майданчику (локації оприсутнення «тут та зараз») для різних українських конфесійних, громадянських та державних суб'єктів/інституцій, не інституційний чи приватний інтерес має бути пріоритетним. Пріоритетними мають стати фундаментальні релігійні та громадянські цінності, щодо яких як аксіологічно-аксіоматичного базису, засновково посталою та співпричетно узгоджуваного впродовж тривалої історії формування Українського світу як спільного українського культурно-комунікативного простору, тільки і можливе щонайперше порозуміння. Бо якщо Бог та Людина як Образ і Подоба Творця, втілена в конкретний культурно-історичний локус, стають пріоритетними як аксіоматично-ціннісний базис – то функціональні особливості різних включених в єдиний історико-культурний дискурс суб'єктів узгоджено доповнюються та співдіють на спільне благо.

Тож для ефективного функціонування партнерської моделі державно-церковних відносин щонайменше потрібне взаємопорозуміння, в основі якого лежить спільне бачення належного стану українського суспільства, для досягнення якого і налагоджується взаємодія взаємовизнаних та взаємоповажних партнерів. Також для вза-

ємопорозуміння надважливі спільна мова та спільні ціннісно-світоглядні координати, що допомагають узгоджено зорієнтуватись у дійсності. А для координації адекватного взаємопорозуміння потрібні фахівці-знавці і «спільної мови», і кожного із задіяних суб'єктів з їхнім набором базових (сутнісних і додаткових) властивостей та інтересів. Ну і карти з виміряною за допомогою системи зрозумілих параметрів-координат наявною та гіпотетично-можливою в майбутньому конфігурацією усіх учасників державно-церковних відносин (церковних та державних інституцій та громадян України). Ось для чого і потрібні фахівці, які розбираються в таких картах – релігієзнавці (держслужбовці та науковці), та які задають і вимірюють необхідні параметри (соціологи та соціологічні опитування).

Тож ми чекали результатів цих соціологічних опитувань з нетерпінням, адже сучасна ситуація державно-церковних відносин сьогодні проблематизується карколомним зламом суспільно-світоглядної ситуації в Україні. На такий карколомний суспільно-світоглядний злам вказували принаймні нові соціологічні опитування [Таблиця 1] рівня довіри мешканців України різним інституціям [Оцінка (11 листопада 2019)]. Впродовж чи не усього періоду незалежної України церква переважно була лідером довіри наших співгромадян, розділяючи ці лідерські позиції з представниками громадянської спільноти, останнім часом (від Революції Гідності та загарбницької війни Росії проти України) – із волонтерами і захисниками України (військові та добровольці). Однак жодна державна владна інституція не наближалась за рівнем довіри мешканців України до Церкви геть до 2019 року. Та ось у

2019 році несподівано (і неочікувано з попередніх даних соціопитувань) у лідери довіри випереджаючи Церкву виривається інститут президента України (повністю чи скоріше довіряють президенту України 68,2% опитаних, скоріше чи зовсім не довіряють 24,8%; Церкві повністю чи скоріше довіряють 64,6%, повністю чи скоріше не довіряють 25,6%; ЗСУ повністю або скоріше довіряють 70,3%, скоріше чи зовсім не довіряють – 23,2%; добровольцям повністю чи скоріше довіряють 62,1%, зовсім чи скоріше не довіряють 28,5%; волонтерським організаціям повністю або скоріше довіряють 69,9%, зовсім або скоріше не довіряють 21,1%).

Раніше ми наголошували, що в епіцентрі дійсності довіра до тієї чи іншої інституції залежатиме від того, наскільки така сприяє виживанню громадян [Горкуша О. 2017b: 156].

Тож природно, що під час загарбницької війни, яку розв'язала та розпалила на території України російська федерація, українські громадяни найбільше довіряють тим, від кого залежить їхнє виживання – ЗСУ, добровольцям та волонтерам, які забезпечують тил захисникам. Тоді чим можна пояснити такий раптовий сплеск довіри до інституту президента України? Спробуємо проілюструвати цей несподіваний тренд зведеною табличкою довіри різним інституціям за 2012-2019 роки [Таблиця 2]. Бачимо, що, скажімо, рівень довіри до ЗСУ зростав послідовно і тією мірою, якою військо ставало на оборону України, потужнішало, розбудовувалось, демонструвало свою здатність стримувати агресора – російських окупантів та підросійських бойовиків. Рівень довіри до волонтерів теж в стабільній позитивній дина-

міці, як і до добровольців. Щодо Церкви – спостерігаємо незначне хвилеподібне збільшення чи зменшення рівня довіри мешканців України. Такі незначні коливання ми вже аналізували у вищезгаданій статті. Якщо зараз українці довіряють церкві на рівні 2012-2013 року – то це пояснювано, зважаючи на такий же невизначений цивілізаційний вектор державної політики України та дезорієнтацію чи розгубу у швидкозмінюваних обставинах мешканців. Наведена нами зведена табличка із даними соціологічних опитувань не є досконалою. Але вона може продемонструвати принаймні тренди за останні декілька років.

Зауважимо - збірне поняття «Церква», яким оперують у цих питальниках соціологи, є штучним і провокує розмитість результатів, адже Україна є традиційно поліконфесійна держава, і говорити про «Церкву» в однині не зовсім коректно. Раніше ми припускали, що за такого ідентифікатора українці свідчать швидше на користь довіри до Бога (як трансцендентно-іманентного джерела життя, понадсистемного гаранта його сенсу й значення, фундатора нетлінних цінностей, творця та свідка справжнього і правдивого дійсного дискурсу тощо), а не до якоїсь конкретної церковної інституції.

Натомість про карколомність світоглядної ситуації та нестабільність суспільної дійсності свідчать різкі стрибки у пріоритетних очікуваннях/вподобаннях громадян. І сучасні цифри нам на такий вказують: дані соціопитувань 2019 року демонструють, що церква як інституція раптом поступилась місцем лідера довіри українців президентові України. Звичайно, і тут можна відслідкувати деяку циклічність довірливості наших співгромадян –

щоразу у час виборів нового Президента йому довіряли значно більше, ніж за рік до чи після виборів [Бекешкіна І. 2019]. Але жодного разу стрибок довіри наших співмешканців до інституту президента України не перевершував їхньої довіри до Церкви. Тому зараз справа не лише в патерналістсько-авторитариських постколоніально-піддєглих сподіваннях-вподобаннях більшості мешканців України. Цьому суперечить й той факт, що роль Батька-захисника щонайменше пасує теперішньому лідерові довіри. Мова швидше про крайню емоційну «довірливість» (легковажний інфантилізм) у передвиборчій суспільно-політичній ситуації.

Також йдеться про зміну суспільно-світоглядного ландшафту. Адже досі Церкви посідали місце своєрідного морального авторитету, їм довіряли як арбітру соціальної справедливості, як гаранту немарності життєвих зусиль людини тощо. Тож чи означають нові дані соціопитувань довіри наших співмешканців, що функція «морального авторитету», «арбітра соціальної справедливості», «гаранта немарності життєвих зусиль» тепер розподіляється і на інститут президента України?

Загалом ситуативна (на момент виборів) і безпідставна (спираючись лише на обіцянки) довіра до інституту президента в наших співгромадян засвідчує їхню схильність емоційно-стихійно, а не раціонально-послідовно, здійснювати вибір та шукати месію, наївно вірячи, що такий подарує нову якість життя в максимально короткий термін. Цей наївний легковажний інфантилізм свідчить про низьку політичну й громадянську свідомість більшості наших співмешканців, їхню безвідповідальність у момент делегування права керувати державою. Більшість вірить популістським обі-

цянкам й сподівається на те, що їх хтось врятує від дійсності, перекладаючи таким чином персональну відповідальність за дійсну ситуацію із себе на «обраного лідера довіри». Таку патологічну схильність довірятись популізму мешканці України продемонстрували й на останніх виборах, коли масово проголосували за уособлення «всього найкращого, миру та успіху» під брендом «слуги народу» - кіноактора з однойменного телесеріалу та популярного коміка з телешоу «95 квартал», у якому систематично впродовж довгих років піддавали нищівному висміюванню усі державні інституції України. Очевидно, що під час такого «вибору» переважна більшість тих, хто проголосував за «нові обличчя», керувалась не раціональними аргументами (фаховість, програма дій, чіткість ідеологічної позиції, опертя на державний інтерес, володіння належними моральними якостями та позитивними вкрай необхідними для ведення глобальної політики дипломатичними навичками і досвідом відстоювання державного інтересу, стратегічне бачення способу захисту України від збройної агресії тощо), а емоційно-екстатичним - «подобається, бо не належить тому, що я зненавидів як вказане мені джерело усього поганого»; бо «свій хлопець» та «дотепний і кмітливий персонаж», кепкування якого формували уявлення про політикум України впродовж останніх років; який продемонстрував у фільмі «Слуга народу», як він швидко може «переламати ситуацію на краще, покарати усіх злочинців, принести веселощі в кожную домівку». Порівняльний графік довіри до всіх президентів України демонструє, що їхній рейтинг найвищий у момент обрання і різко починає падати після. Та навіть і на цьому тлі рейтинг теперішнього прези-

дента України виглядає карколомно-високим. Його ж бренд спрацював і на виборах до Верховної ради, коли українці делегували право управляти державою особам, зібраним під брендом «Слуги народу» - фіктивною партією з відсутньою історією, ідеологією, програмою, ілюстративною діяльністю.

Тож довіра до інституту президента в нашому випадку носить квазірелігійний характер, бо спирається на емоційне захоплення та ейфорію передочікуваного чуда, на фанатичну довіру з'явленому чудотворцю - із інститутом президента України у більшості наших співгромадян пов'язуються месіансько-патерналістсько-сотеріологічні очікування, сподівання на чудо й швидке спасіння від дискредитованої перед тим дійсності. Через це і швидкість падіння довіри до вже обраних президентів тим більша, чим менше вони є тими чарівниками-спасителями, які змінюють дійсність в бажаному кожному, хто за них голосував, напрямку. Натомість довіра до Церкви є відносно стабільною впродовж усієї історії незалежної України. Отже довіра до Церкви є не стільки інфантильно-емоційним вибором, скільки стабільним світоглядним орієнтиром, а коливання з вище нами наведеної зведеної таблички довіри до інститутів принаймні за аналізовані роки (із 2012 до 2019) була не такою стрімкою і таки пояснюваною з урахуванням зміни суспільно-політичного ландшафту.

Тому сьогодні релігієзнавці з нетерпінням чекають нових даних опитування Центру Разумкова, аби порівняти, яким чином змінилися і інші цифри та спробувати зрозуміти, що спонукало Українців так несподівано змінити пріоритетність у до-

вірі до інституцій, та як сталося, що рівень довіри до церкви поступився рівнем довіри до президента України? Такі непослідовні цифри вказують на карколомність суспільно-світоглядних трансформацій або ж на те, що в питальниках за попередні роки були відсутні позиції, які б викривали фактори, що призвели до цих змін. Також можна сказати, що в цих цифрах відображений не так рівень авторитетності певного джерела/суб'єкта/інституції, як рівень публічного рейтингу. Останній показник може бути емоційним, пов'язаним із зовнішніми мінливо-контекстуальними обставинами, сформованим залежно від поширених стереотипів чи під впливом маніпулятивних технологій. Це вибір, здійснюваний на рівні «подобається/не подобається, приємно/неприємно», а не на рівні глибоких світоглядних переконань.

Натомість, як ми про те уже писали раніше, довіра до Церкви має світоглядний характер і свідчить про морально-ціннісний горизонт свідомості [Горкуша О. 2017b.]. Так само й церковна належність пов'язана з громадянською і буттєвою ідентичністю наших співмешканців. Тому, що ці показники є фундаментальними переконаннями, які мають достатнє раціональне обґрунтування, вони і не можуть карколомно стрибати. Однак, припускаємо, що і стрибок довіри до президента України можна було б передбачити, аби в питальниках були питання, які б вказували на патерналістсько-месіансько-сотеріологічні очікування та сплеск загальної зневіри у дієві чинники трансформації дійсності тощо.

Та що ж про якісний зріз релігійної ситуації в Україні розповідають нам найно-

віші соціопитування, здійснені центром Разумкова у 2019 році? Релігія та церкви традиційно відігравали провідну роль у формуванні морально-аксіологічних підвалин світогляду громадян. Те, що така аксіологічна функція вважається провідною для релігії українськими мешканцями, підтверджують і найновіші дані опитувань: переконлива більшість респондентів засвідчила, що «будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування» (2000 рік – 51,8%; 2010 рік – 47,2%; 2013 рік – 46,8%; 2014 рік – 44%; 2016 – 47,2%; 2018 – 43,7%; 2019 рік – 46,7%) [Держава 2019: 22]. На цей нюанс ми завжди звертали увагу.

Бачимо незначне зменшення кількості віруючих серед мешканців України (віруючими себе вважають: 2000 рік – 57,8%; 2010 – 71,4%, 2013 – 67,0%; 2014 – 76%; 2016 – 70,4%; 2018 – 71,7%; 2019 – 66% [Держава 2019: 12]) – десь на рівні 2013 року, що може свідчити про певну зневіру внаслідок наявних суспільно-дійсних трендів. Та для цього показника є також важливим і регіональний розподіл – найбільше число віруючих традиційно на заході України – 81,4%, дещо менше у центрі – 70,2%, найменше – на сході – 52,7% та півдні – 51,9%. Цікавим є співвідношення віруючих та конфесійної належності: найбільше «віруючих» знаходимо серед належних до УГКЦ – 93,8%, дещо менше «віруючих» серед належних до ПЦУ – 86% та УПЦ (МП) – 86%. Далі за спадаючою: УПЦ-КП – 84,6%, «просто православний» – 67,3%, «просто християни» – 53,1%, серед тих, які не зараховують себе до жодної релігії чи церкви віруючих 5,8%.

Ось ці дані потребують нашої інтерпретації, адже 1) підтверджують наші по-

передні висновки про те, що релігійна та церковна ідентичність не співпадають, бо «релігійна» – є свідченням світоглядного самовизначення за віроповчальною аксіоматикою чи ідейним вектором, а «церковна» – є визначенням належності до певної групи, готовністю поділяти її стратегічну програму, історіографічне обґрунтування позиції щодо дійсності, тією чи іншою мірою бути включеним в релігійну чи позарелігійну діяльність; 2) демонструють, що групово (церковно) ідентичність як згідність з груповою позицією, не обов'язково вимагає релігійної віри, а може бути свідомим раціональним вибором життєвої позиції особи; 3) недосконалість питальника, спричинена нехтуванням малої кількості, не дає можливості відслідкувати співвідношення релігійної та церковної належності серед представників нехристиянських конфесій, як і не демонструє диференціацію між різними християнськими течіями та конфесіями – в переліку конфесій відсутні римо-католики, різні варіації протестантських церков тощо; 4) вищеназваний дисбаланс конфесійної визначеності та ідентичності за вірою доповнюється тим нюансом, що серед тих, хто не відносить себе до жодної конфесії виявляється «невіруючих» – 23%, «переконаних атеїстів» – 19,1%, «байдужих» – 26,5%, «тим, хто вважається між вірою та невір'ям» – 14,8%; а з-поміж конфесійно чи християнсько визначених найбільший показник «невіруючих» серед «просто православних» – 5,5%, «переконаних атеїстів» – 1,5%, «байдужих» – 3,4%, «тих, хто вважається між вірою та невір'ям» – 17,6%. Такий само показник «тих, хто вважається між вірою та невір'ям» – 17,5% серед «просто християн», але серед них значно більше «байдужих» – 18,8%, і трохи більше «атеїстів» – 1,9%

[Держава і Церква в Україні – 2019. С. 13]. Тож, як ми бачимо, церковна належність жодним чином не є однозначно привілеєм віруючих.

Загалом ці дані опитувань Центра Разумкова за 2019 рік демонструють нам досить багато загадок у співвідношенні релігійної та церковної ідентичностей серед мешканців України. Чітко зрозуміло принаймні те, що серед належних до УГКЦ найбільш збалансовано церковну та релігійну належність – тут відсутні невіруючі та байдужі, а «атеїстів» лише 1%, хоча є й ті, хто вважається – 3,6%. Також можемо порівняти динаміку зростання цих показників на зрізі 2010-2018-2019. Нестачею тут є відсутність зрізу за інші роки, бо такі показовими до розуміння тенденцій співвідношення релігійної та церковної належностей були і 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017. У ці роки ландшафт дійсності в Україні швидко мінявся, що не могло не вплинути на релігійну та церковну ідентичність, адже мешканці України потребували контекстуального переосмислення свого самовизначення, особливо в доленосні моменти історичних зламів як то Революція Гідності, загарбницька війна російської федерації проти України. Безумовно остання подія мала відобразитись на церковній ідентичності українців, що і трапилось та проявилось у зміні конфесійно-інституційної мережі України.

Внаслідок доленосних сучасних подій інтенсифікувалась тенденція узгодження церковної, громадянської та дійсної ідентичностей в межах Українського світу. Виникла нагальна потреба знешкодити дисонанс ідентичностей та сприяти виправленню розбалансованості свідомості тих, хто за дійсно-подійною причетністю пе-

ребував в сучасній Україні, а за церковно-конфесійною належністю – в «русском міре», пропагованому вірянам УПЦ МП як «єдиноістинна» (правильна) світоглядна парадигма. Для вилікування світоглядної розгуби тих, хто будучи громадянами України водночас переймався «канонічністю» Православної Церкви, до якої належав, остаточно інституалізувалась та набула статусу канонічної автокефальної визнаної на глобально-православному рівні ПЦУ, щодо якої попередніх (до 2019 року) даних соціопитувань ми не могли мати.

Та водночас звернемо увагу і на той факт, що дещо знизився показник «морального авторитету церкви» [Держава 2019: 26]. Так загалом на 2019 рік «церква є моральним авторитетом» для 43,2% опитаних (2010 – 56,3%; 2013 – 49,9%; 2016 – 45,3%; 2018 – 45%). Натомість суттєво (на 12%) зріс показник тих, для кого Церква не є моральним авторитетом (2010- 26,5%; 2013 – 34,5%; 2016 – 37,1%; 2018 – 34,8%; 2019 – 38,7%). І показовим є, що найбільша кількість тих, для кого Церква не є моральним авторитетом, мешкає на сході України (60,6%; церква є моральним авторитетом для 28,4%). Трохи менший цей показник для півдня України (46,1%; церква є моральним авторитетом для 34%). Для центру України ситуація майже дзеркально змінюється на користь авторитетності Церкви (Церква не є моральним авторитетом для 34,3%; є моральним авторитетом для 42,9%). І вже кардинально протилежна ситуація на заході України (Церква не є моральним авторитетом для 17,5%; є моральним авторитетом для 64,9%). То хто ж є тоді моральним авторитетом для переважної кількості мешканців сходу чи півдня України? Хотілось би побачити в наступних

питальниках питання, які б вказували на таких можливих «моральних авторитетів», які займають цей вакуум.

На що ще вказують ці дані? На те, що церкви на сході України погано асоціюються з моральним авторитетом? То може треба вести мову не про Церкву загалом, а про конкретні церкви, поширені на сході та півдні України? А ми пам'ятаємо, що найбільше там поширена та Православна Церква, яка підпорядкована Московському релігійному центру, тобто узгоджує свою проповідь із політичною програмою Російської Федерації та пропонує віруючим ідентичність за «єдністю Русского міра». Висловимо припущення, що зниження морального авторитету Церкви пов'язане з тим, що сама церква, до якої належать віруючі, піддається внутрішній секуляризації та перетворюється на інструмент ідеологічної боротьби проти України в гібридній загарбницькій війні Російської федерації (маємо на увазі УПЦ МП, як підпорядковану частину РПЦ із центром прийняття рішень та формулювання меседжів в Москві), втрачаючи таким чином ознаки духовної інституції. Таке наше припущення безсумнівно потребує перевірки і додаткових даних наступних соціопитувань.

Та зрештою ми можемо ці показники співставити із конфесійною належністю. У такому разі та церковна інституція, яка лишається моральним авторитетом, і є такою, яка забезпечує свідомість віруючих найефективнішими моделями самовизначення в конкретних життєвих обставинах. Її віряни не відчуватимуть розгуби і дисбалансу церковної та громадянської ідентичностей. І тут для нас не буде несподіванкою той факт, що найбільше визнають церкву моральним авторитетом ві-

ряни УГКЦ (79,2%). Саме ця церква найпоширеніша в західному регіоні України. Найменше визнають церкву моральним авторитетом ті, хто «не відносять себе до жодної релігії» (5,1%), «просто християни» (28,1%), «просто православні» (35,4%).

Щодо передостаннього позначника, наважимося припустити, що в обсяг «просто християни» потрапили належні усім християнським конфесіям (протестанти, римо-католики, православні з малих церковних утворень тощо), крім 4-х окремо виділених в питальнику церков. Нагадаємо, що називання лише 4-х конфесій задає комунікативну канву пріоритетності конфесій. У цьому напрямку звернемо увагу й на той нюанс, що ПЦУ, яка інституалізувалась як об'єднана окрема церковна інституція в державно-церковній мережі лише цього року, не могла бути презентованою раніше. Однак УПЦ КП, як інституція, що втратила свою актуальність після інституалізації ПЦУ, продовжує зазначатись у питальниках як окрема конфесія, що теж вносить певне незрозуміння та дезорієнтацію щодо конфесійної чи релігійної належності.

Щодо останнього згаданого позначника «просто православні», то припускаємо, сюди себе відносять ті, хто тим чи іншим чином конфесійну (православний) ідентичність ставлять вище за церковну належність – тобто слідує за православним вченням, а не церковною політикою чи обрядом. Також вони можуть вважати себе православними за духом, а не за «воцерковленістю». Сюди ж таки зарахували себе й ті, хто розчарувались у церковній політиці тієї церковної інституції, до якої належать/належали, або ж не розібрались/заплутались у конфесійно-церковній мережі.

Загалом нові соціологічні дані містять багато важливих показників, які викривають тенденції релігійної ситуації в Україні на найближчий період. Так зокрема ми дізнаємось, що більшість українців у 2019 році вважають, що держава повинна бути рівновіддаленою від кожної з Церков (75,5%) [Держава і Церква в Україні – 2019. С.34]. Натомість із тим, що держава повинна підтримувати ті Церкви, які зміцнюють обороноздатність країни і протистоять агресору, згодні 36,7% опитаних. Найбільше таких саме серед належних власне церквам, що підтримували патріотичну позицію громадян: УГКЦ – 57% (не згодні – 31,1%), ПЦУ – 47,2% (не згодні – 33,7%), УПЦ КП – 45,9% (не згодні – 34,4%), «просто християни» – 41,6% (не згодні – 22,4%). Очікувано найменше тих, хто вважає, ніби держава має підтримувати ті Церкви, які зміцнюють обороноздатність країни і протистоять агресору, серед тих, хто не відносить себе до жодної релігії – 20,2% (не згодні з цим – 45,9%), та серед належних церковній інституції, підпорядкованій центру в країні-агресорці (УПЦ МП) – 26,2% (не згодні – 47,7%). Не є несподіванкою і відповідь на це питання в регіональному розподілі: із твердженням, що держава повинна підтримувати ті Церкви, які зміцнюють обороноздатність країни і протистоять агресору, більше згідних на заході України – 46% (не згідних – 34,1%) та у центрі України – 39,7% (не згідних – 33,6%). Натомість картина міняється на протилежну у регіонах, що найбільше постраждали від російської пропаганди та впливу російських агентів: на сході України згідних – 27,3% (не згідних – 41,7%), на півдні України згідних

– 30% (не згідних – 36,3%) [Держава 2019: 34].

Традиційно мешканці України не бачать потреби в інституті державної Церкви – 59,9%. (підтримали б наявність державної церкви в Україні лише 9,3%). Щодо ролі релігії в житті суспільства, то опитані переважно висловились за те, що: 1) релігійні діячі повинні ставати на захист найбільш вразливих громадян у разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення – 71% (загалом це найнижчий показник за фіксований період з 2000 року – 87,1%; 2010- 78,3%; 2013 – 83,5%; 2014 – 78,1%; 2016 – 79,7%; 2018 – 74,1%); 2) релігія підвищує моральність і духовність людей – 67,4%; 3) релігія є одним із важливих засобів відродження національної свідомості і культури – 58,3%; 4) релігія є одним з чинників демократичного суспільства – 51,3%. Отже опитувані визнають за релігією роль соціального, морально-аксіологічного, культурно-національного та демократичного виховника. Принаймні ці 4 позиції вказують на те, що попит на релігію є світоглядним і від релігійних інституцій очікують дійсного впливу на суспільну свідомість та суспільний устрій з метою його якісного поліпшення. Та й тут варто вказати на відмінність у поглядах між різними регіонами. Так зокрема те, що релігія є одним з важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури, мешканці України стверджують неоднорідно: найбільше цю тезу підтримують в регіонах, де поширені традиційні церкви з українським походженням та керівним центром, а найменше – в регіонах з низьким рівнем релігійності, переважним поширенням церков з зарубіжним цент-

ром, де мешканці найбільше піддавались безпосередньому впливу російської пропаганди «єдінства Русского міра»: захід України згодні – 73,2%, не згодні – 13,5%; центр України згодні – 65,5%, не згодні – 14,8%; південь України згодні – 50,2%, не згодні – 24,1%; схід України згодні – 38,4%, не згодні – 36% [Держава 2019: 37]. Щодо визнання церкви чинником демократичного суспільства – приблизно таке саме співвідношення. Це може бути пов'язано щонайшвидше із розповсюдженням та свідомісним укріпленням пріоритетності певного цивілізаційного вектору: вектор Західної цивілізації – демократична функція релігії; вектор Рускоміровської парадигми – тяжіння до патерналістських уявлень про роль релігії (авторитарсько-тоталітарна пострадянсько-рускоімперська спадщина).

Ці показники також варто було б зв'язати з конфесійною картою регіонів та із тим, яку роль відігравали найбільш поширені тут конфесії – консолідууючу Українську спільноту на захист Батьківщини, чи деструктивну стосовно утвердження незалежності України від агресії Російської федерації. Адже ж знаємо і про випадки відвертої пропаганди «єдінства Русского міра» представниками УПЦ МП, і про випадки їхньої співпраці з російськими окупантами та підросійськими найманцями, і про постійну проповідь сформульованих в Москві меседжів через мережу УПЦ МП та про сіяння ворожнечі представниками цієї конфесії всередині України. Між іншим, красномовним підтвердженням цьому є і виступ представника УЦП МП на вищеназваному Круглому столі в Центрі Разумкова, коли незалежну Україну голосливо звинувачували в репресіях проти цієї інституції гірших, ніж за

часів войовничого атеїзму в СРСР [Круглий стіл "Релігія (2019) Виступ митрополита Августина УПЦ МП із 1год.10хв- до1 год.14хв та із 2.26 години на відеозаписі; Виступ Бортніка із 1год.14хв.- 1 год.19 хв.]. Однак таке твердження суперечить тим самим даним опитувань, адже навіть у випадку, коли клірики намагаються витлумачувати Україну як тоталітарну державу, що протиправно піддає жорстким репресіям їхню церкву, 78,8% [Держава 2019: 32] з опитаних вірян цієї інституції (УПЦ МП) заявляють, що в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом.

Водночас саме на сході України більшість опитаних стверджувало, що церква не відіграє помітної ролі в сучасному українському суспільстві – 44,3% (відіграє позитивну роль – 17,5%, відіграє негативну роль – 17,3%). На противагу цьому у західному регіоні, де найбільше поширена УГКЦ (яка переймається патріотично-моральним вихованням вірян і таким чином задає нормативність суспільному співжиттю) більшість – 69,3% переконані, що церква відіграє позитивну роль (негативну – 2,1%, не відіграє помітної ролі – 16,3%) [Держава 2019: 29]. Зрештою це корелюється також і з тим, що на заході України 78,8% отримували релігійне виховання вдома, а на сході України не отримували такого 80,5% (на півдні України – 78,8%). Отже на заході України релігія справді відіграє значну роль у формуванні світогляду громадян, через що і громадяни України є відповідальнішими вірянами. Тому на заході України найбільше тих, хто відвідує богослужіння – 77,3% (не відвідує – 18,2%). Трохи менша цифра у центрі – 56,6% (не відвідують 43,2%). Дзеркально міняється ситуація на

півдні України, де відвідують богослужіння 37,8% (не відвідують 61,8%) та сході – 29,3% (не відвідують – 70,5%) [Держава 2019: 20]. Подібна ситуація і з матеріальною підтримкою Церкви [Держава 2019: 21]. Однак за нашим припущенням ні частота відвідувань богослужінь, ні матеріальна підтримка Церкви, що вважаються ознаками воцерковленості людини, ще не свідчать про те, наскільки людина живе згідно з віровченням і чи є аксіоматично-нормативний базис релігії для неї світоглядним підмурком та моральним імперативом. Тож нам би хотілось побачити в наступних опитуваннях ті питання, відповіді на які б виказували, чи впливає і яким чином віровчення на життєві позиції та поведінку вірян; наскільки віряни обізнані з віровченням релігії, до якої себе відносять; як обізнаність з віровченням співвідноситься із церковною належністю тощо.

Поза сумнівом, жодне соціологічне опитування не спроможне відобразити суспільну дійсність у всьому багатоманітті провідних чинників та тенденцій. Однак саме невраховане, незафіксоване, непізнане та невловлене і складає наукову проблему, щодо якої підвищується допитливість. Так само і нас турбує щонайбільше те, що лишилось поза межами цього соціопитування, але що могло б пояснити, скажімо, карколомний злет довіри до інституту президента України серед переважно віруючих мешканців України, хоча особа, що несподівано отримала надвисокий рейтинг довіри, не є віруючим і не демонструє прихильності до релігії як позитивного чинника суспільного розвитку. Для ілюстрації нагадаємо, що В. Зеленський проігнорував річницю отримання Томосу про автокефалію ПЦУ (що насправду є

визначною подією національно-глобального рівня), навіть не привітавши православних українців (яких переважна більшість) із звільненням духовного простору від окупації московським релігійним центром.

Наразі можемо висловлювати сподівання, що в майбутніх соціопитуваннях збільшиться обсяг питальників і нові результати забезпечать нас тими додатковими даними, які допоможуть розв'язати ці загадки. Особливо хотілось би побачити розширення питальників в напрямку висвітлення релігійної та державно-церковної ситуації в Україні з урахуванням сучасного контексту інформаційної доби. Наступного разу очікуємо даних, які дадуть можливість простежити співвідношення релігії та інформаційного середовища; сприятимуть з'ясуванню, куди поділись носії масової свідомості «радянської людини» (яких протягом щонайменше 70 років у XX столітті масово штампувала тоталітарна радідеологія) після незалежнення України. Щодо співвідношення релігії та інформаційного середовища, нам би хотілось дізнатись, як корелюються конфесійна належність та інформаційні потоки, в яких перебувають опитувані; звідки переважно черпають віряни тієї чи іншої церкви інформацію про ситуацію у світі та Україні; чи задоволені вони тим, яким чином висвітлюється чи наскільки присутня їхня конфесія в тих ЗМІ та комунікативних мережах, яким вони довіряють; скільки серед прихильників того чи іншого ЗМІ тих чи інших конфесійних чи релігійних мешканців України; кому вони більше довіряють у висвітленні онтологічних, метафізичних, екзистенційних, аксіологічних, подійно-буттєвих інтерпретацій дійсності? Церкві?

Якомусь конкретному ЗМІ? Якісь певній комунікативній мережі?

Стосовно ж того, куди поділася «людина радянська», то за нашим небезпідставним припущенням носії саме цієї масової свідомості власне і перетворився у «легко-важного інфанта», що сповідує квазірелігію вульгарного утилітаризму, яка послідовно розвинулась із войовничого секуляризму. Однак для перевірки цього припущення нам не вистачає певних якісних даних. Принаймні хотілось би побачити в наступних соціопитуваннях питальники, у яких би віяло світоглядних матриць для вибору опитуваними охоплювало не лише релігійні чи конфесійні, але й вульгарно-утилітарні та містило різнорівнево-секулярні маркери. Водночас, якщо вже ми говоримо про квазірелігію вульгарного утилітаризму, яка з одного боку послідовно сформувалась на базі ідеології войовничого атеїзму/секуляризму, насадженої протягом минулого століття на теренах СРСР, а з іншого – каталізована загальним світовим трендом поширення в інформаційну добу секуляризму, утилітаризму та популізму, - то варто було б знайти спосіб відслідкувати і квазіобрядовість – скажімо, запитати, як часто дивляться розважальні програми, у яких пропагується та нав'язується шаблон вульгарно-утилітарного сприйняття дійсності, опитувані.

Підсумки. Усі, нами висловлені пропозиції, є лише побажаннями на майбутнє Центру Разумкова та вказують на те, що своїми якісними і багатогранними соціопитуваннями соціологічні служби сформували в гуманітаріїв, зокрема в українських релігієзнавців, вишуканий попит на додаткові дані для поглиблення розуміння сучасної релігійної ситуації. Такий попит розширився ще й тому, що нам би хотілось

крім кількісних показників релігійності громадян, отримати більшу палітру якісних. Попередні дані соціопитувань давали змогу зрозуміти, яким чином пов'язані релігійна та конфесійна ідентичності; як корелюються релігійність/нерелігійність та церковна належність (до церков з центром прийняття рішень на глобальному рівні, в українському світі чи ж в країні агресорці) тощо. Та нам би хотілось мати дані, які б продемонстрували наскільки мешканці того чи іншого регіону мають чи не мають опірність до маніпуляцій; чи пов'язані релігійна ідентичність та конфесійна належність з наявністю/відсутністю опірності маніпуляціям ззовні на рівні світогляду/свідомості; чи має місце тут фактор схильності до певної історіографічно-цивілізаційної парадигми та з якими іншими факторами це пов'язано. Також хотілось би мати ширше коло показників кореляції релігійної та конфесійної з іншими ідентичностями: подійно-дійсною, історіографічною, церковною, цивілізаційною на різних рівнях тощо.

Також ми б хотіли побачити у наступних опитуваннях ще й відповіді на питання, які б вказували на якісні характеристики трансформацій у суспільно-світоглядній сфері. Зокрема сподіваємось принаймні проаналізувати, чи не є різкий стрибок показників довіри українських громадян свідченням формування нової, чи радше, - інтенсивного розвитку у сприятливих сучасних умовах інформаційної доби попередньої світської форми ідеології войовничого секуляризму до статусу квазірелігії вульгарного утилітаризму з певним набором базових нормативних світоглядних шаблонів, ключових стереотипів, мотивацій поведінки, алгоритмів реакції на подразники, із виробленими

стандартами обрядових дій, власним пантеоном Месія-апостоли-душпастирі тощо.

Безумовно, невтручання держави у справи Церковні є важливим досягненням демократичної незалежної України. Однак, як ми знаємо, церкви не є вилученими із суспільної дійсності, більше того, громадяни України очікували, що Церкви будуть виконувати функцію морального авторитету та захисника справедливості в українському суспільстві. Ми ж очікуємо, що Церкви лишатимуться голосом Правди та непересічного сенсу в умовах мінливого світу, пропонуватимуть орієнтири та рятувальне коло в океані хаотизованої деконструкції сенсу та руйнації змістів.

Останній аспект є надважливим в ситуації постправди. Тож нам би було цікаво прослідкувати як співвідносяться релігійні та світські, щонайперше – державні та політичні дискурси в свідомості громадян та діяльності державних органів і церков. А також як суміщається моральне повчання релігійних організацій із пріоритетністю вульгарно-утилітарних меседжів в публічному просторі.

Декларативна, обрядова, традиційна релігійність та релігійність на рівні сенсово-світоглядного базису – різні. Тож нам би хотілось, аби в наступних опитуваннях з'явилися додаткові запитання, які б висвітлювали не лише те, до якої релігійної інституції зараховують себе опитувані, чи як часто вони відвідують богослужіння, чи фінансово підтримують церкву, але й те, чи співпадають їхні світоглядні переконання та спонуки із головними віроповчальними настановами церкви, до якої вони себе зараховують. Сенсово-мотиваційні параметри дадуть зможу адекватніше спрогнозувати тенденції суспільного поступу.

Додатки:

Таблиця 1.

Зараз я називатиму окремі соціальні інституції. Якою мірою Ви їм довіряєте?

	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри*
Президент України	9,3	15,5	47,8	20,4	7	43,4
Верховна Рада України	13	31,7	38,2	5,5	11,5	-1
Уряд України	13,8	30	37,5	6,7	11,9	0,4
Державний апарат (чиновники)	23,7	44,8	17	2,8	11,6	-48,7
Збройні Сили України	7,2	16	48,6	21,7	6,6	47,1
Державна прикордонна служба	10,1	20,9	42,9	14,6	11,5	26,5
Національна гвардія України	10,2	19,3	44,7	13,6	12,2	28,8
Національна поліція	12,9	30,2	38,5	5,7	12,6	1,1
Служба безпеки України (СБУ)	15,6	25,1	34,7	7,5	17	1,5
Державна служба з надзвичайних ситуацій	9,9	13,8	46,2	17,2	12,8	39,7
Прокуратура	24,3	38,7	17,4	3,1	16,5	-42,5
Суди (судова система в цілому)	35,6	37,6	11,6	2,6	12,5	-59
Місцевий суд у вашому районі, місті	32,9	35	13,1	2,6	16,3	-52,2
Верховний Суд	29,6	32,1	16,6	3,1	18,6	-42
Конституційний Суд України	27,6	30,6	16,9	3,4	21,5	-37,9
Національне антикорупційне бюро України (НАБУ)	24,8	31,2	18,2	3,4	22,3	-34,4
Спеціалізована антикорупційна прокуратура	25,9	30,2	16,4	3,4	24,1	-36,3
Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)	26,8	29,2	15,6	3,7	24,7	-36,7

Антикорупційний суд	28,4	28,4	15,8	3,4	24	-37,6
Патрульна поліція	18	28,6	34,7	5	13,6	-6,9
Уповноважений Верховної Ради з прав людини (Омбудсмен)	12,4	16,6	33,7	8,4	28,9	13,1
ЗМІ України	12,2	23,7	45,7	8,5	9,8	18,3
ЗМІ Росії	54,8	25,1	5,7	1,7	12,8	-72,5
Національний банк України	21,8	30,5	25,3	3,6	18,8	-23,4
Комерційні банки	29,5	36,4	14,9	2,8	16,3	-48,2
Профспілки	18,1	27,8	22	3,7	28,3	-20,2
Політичні партії	25,6	40,8	14,7	3,1	15,7	-48,6
Громадські організації	12,2	21,1	46,8	3,8	16,1	17,3
Західні ЗМІ	15,3	21,9	32,9	4,5	25,5	0,2
Церква	9,9	15,7	41,5	23,1	9,8	39
Добровольчі батальйони	13	15,5	44,7	17,4	9,4	33,6
Волонтерські організації	8	13,1	50,8	19,1	9	48,8

Взято із: *Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків.* (11 листопада 2019) В Разумков Центр.

Отримано з: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-2>

Таблиця 2.

Соціальні інституції, яким довіряють мешканці України	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (вересень 2019)	2019 (жовтень)	2019 (листопад)
ЗСУ	34,3 %	43,3 %	39,7 %	45,3 %	45,8 %	57,3 %	57,2 %	74%	75%	70,3%
Волонтери				57,6 %	51,4 %	66,7 %	65,2 %	69%	69%	69,9%
Добровольці						53,9 %	50%	62%	61%	62,1%
Церква	61,7 %	64,5 %		58,8 %	76,2 %	64,4 %	61,1 %	63%	61%	64,6%

Президент України	21,9%	34%	33,9%	16,8	16,8%	24,8%	13,8%	79%	70%	68,2%
Українські ЗМІ		56,1%		32,3%	32,3%	48,3%	41,%	56%	56%	47,2%
Російські ЗМІ		28,5%		4%			5,2%			5,8%

Дані за наслідками соціопитувань центра Разумкова (із 2015 року) взято звідси:

за 2012 рік - <https://dif.org.ua/article/sotsiologi-za-doviroyu-v-suspilstvi-posili-drugie-mistse-pislya-tserkvi-vodnochas-im-ukraintsi-doviryayut-bilshe-nizh-politikam-i-zmi>;

за 2013 рік - <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>;

за 2014 рік - <https://thebabel.com.ua/news/23414-opituvannya-za-5-rokiv-ukrajinci-vdvichi-bilshe-doviryayut-armiji-ale-zneviris-u-vladi-policii-ta-suddyah>;

за 2015 рік - https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/62219/;

за 2016 рік - https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/63392/;

за 2017 рік - https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/68726/;

за 2018 рік - <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv>, http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf;

за 2019 рік - (вересень) <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady>,

(жовтень) <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv>,

(листопад) <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-2>

Список літератури

- Горкуша, О. (2017а). Міжконфесійний діалог в сучасній Україні. *Українське релігієзнавство. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України*, 83, 45-60.
- Горкуша, О. (2017b) Християнські церкви незалежної України в їх функціональності на зрізі громадянської та церковної ідентичності. В А. Колодний, Л. Филипович (ред.) *Функціональність релігії: Український контекст*. Київ: УАР, 150-204.
- Громадська думка: підсумки 2013 року*. (27 грудня 2013) Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Отримано з <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>
- Держава і Церква в Україні – 2019: Підсумки року і перспективи розвитку відносин* (інформаційні матеріали) (2019). Бібліотека Центру Разумкова. Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» 14 листопада 2019 р. за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Київ, 70.
- Держава і Церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин* (інформаційні матеріали) В Разумков Центр. Отримано з http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf
- Довіра громадян України до суспільних інститутів* (06 липня 2018) Разумков Центр. Отримано з <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-dosuspilnykh-institutiv>
- Довіра громадян України до суспільних інститутів*. (2018) Центр Разумкова. Отримано з http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf
- Бекешкіна, Ірина (2019) *Довіру українців треба заслужити, вона у нас не апріорна*. Інтерв'ю В Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва від 8 січня 2019. Отримано з <https://dif.org.ua/article/irina-bekeshkina-doviru-ukraintsiv-treba-zasluzhiti-vona-u-nas-ne-apriorna>
- Круглий стіл " Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр."* (2018). Разумков Центр. Отримано з <http://razumkov.org.ua/novyny/kruhlyi-stil-osoblyvosti-relihiinoho-i-tserkovnorelihiinoho-samovyznachennia-ukrainskykh-hromadian-tendantsii-20102018rr>
- Круглий стіл " Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин"* (2019) В Разумков Центр. Отримано з <http://razumkov.org.ua/novyny/kruglyi-stil-religiia-i-vlada-v-ukraini-problemy-vzaiemovidnosyn>
- Мельник, Олена (21 грудня 2018) *Опитування: За 5 років українці вдвічі більше довіряють армії, але зневірилися у владі, поліції та суддях*. Отримано з <https://thebabel.com.ua/news/23414-opituvannya-za-5-rokiv-ukrajinci-vdvichi-bilshe-doviryayut-armiji-ale-zneviris-u-vladi-policii-ta-suddyah>
- Найбільше українці довіряють волонтерам, Церкві та військовим* (24 жовт. 2017). РІСУ. Отримано з https://risu.org.ua/ua/index/all_news/communitiy/social_questioning/68726/
- Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр.* (інформаційні матеріали) Отримано з http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf
- Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади* (17 вересня 2019) В Разумков Центр. Отримано з <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady>
- Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків*. (14 листопада 2019) В Разумков Центр. Отримано з <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-2>
- Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків*. (11 жовтня 2019) В Разумков Центр. Отримано з <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv>
- Соціологи за довірою в суспільстві посіли друге місце після церкви. Водночас їм українці довіряють*

більше, ніж політикам і ЗМІ. (31 травня 2012). В Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. Отримано з <https://dif.org.ua/article/sotsiologi-za-doviroyu-v-suspilstvi-posili-drugie-mistse-pislya-tserkvi-vodnochas-im-ukraintsi-doviryayut-bilshe-nizh-politikam-i-zmi>

Українці найбільше довіряють волонтерам, силовикам і Церкві (13 травня 2016) РІСУ. Отримано з https://risu.org.ua/ua/index/all_news/communuty/social_questioning/63392/

Филипович, Л., Бодак, В. (2014). Міжрелігійний діалог як засіб толерантизації міжконфесійних відносин. В *Толерантність міжконфесійних відносин як умова стабільного розвитку України*. Запоріжжя: ЗДІА, 68-72.

Филипович, Л. (2015). Актуальність міжрелігійного діалогу в сучасній Україні. *Волинський благовісник. Богословсько-історичний науковий журнал ВПБА*, 3, 301-306.

Филипович, Л., Колодний, А. (2017). Науковий супровід державно-конфесійних відносин: досвід Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. В *25-річчя Української незалежності які історія релігійних свобод і світоглядного плюралізму: державні інституції та релігійні організації у пошуках моделей партнерства*. Збірник наукових матеріалів. К.: Дух і Літера, 175-188.

Функціональність релігії: український контекст. Монографія. За редакцією професорів А.Колодного та Л.Филипович (2017). Київ: УАР. 339.

Церкві та волонтерам українці довіряють найбільше, а ставлення до уряду катастрофічно погіршується. (19 січня 2016) РІСУ. Отримано з https://risu.org.ua/ua/index/all_news/communuty/social_questioning/62219/

References

Horkusha, O. (2017a). Interfaith Dialogue in Contemporary Ukraine. *Ukrainian religious studies. Bulletin of the Ukrainian Association of Religious Experts and Branch of Religious Studies of the GS Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine*, 83. Kyiv, 45-60.

Horkusha, O. (2017b). Christian Churches of Independent Ukraine in Their Functionality at the

Cross-section of Civic and Church Identity. In Edited by Professors A. Kolodny and L. Fylypovych. *Functionality of Religion: The Ukrainian Context. Monograph*. Kyiv-UAR, 150-204.

Public opinion: 2013 results. (December 27, 2013). Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>

The State and the Church in Ukraine - 2019: Results of the year and prospects for the development of relations (information materials) (2019). Razumkov Center Library. Information materials prepared for the regular session of the permanent roundtable "Religion and Power in Ukraine: Relationship Issues" on November 14, 2019 with the assistance of the Konrad Adenauer Foundation Representation in Ukraine. Kyiv. 70.

The State and the Church in Ukraine-2019: results of the year and prospects for the development of relations (information materials) At Razumkov Center. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf

The confidence of Ukrainian citizens in public institutions (July 06, 2018). Razumkov Center. Retrieved from: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-dosuspilnykh-instytutiv>

The confidence of Ukrainian citizens in public institutions (2018). Razumkov Center. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_en.pdf

Bekeshkina, I. (2019). *Ukrainians need to be trusted, they are not a priori*. Interview with the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, January 8, 2019. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/irina-bekeshkina-doviru-ukraintsi-treba-zasluzhiti-vona-u-nas-ne-apriorna>

Round Table "Features of Religious and Church-Religious Self-Determination of Ukrainian Citizens: Trends 2010-2018" (2018). The Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/novyny/kruhlyi-stilosoblyvosti-relihiinoho-i-tserkovnorelihiinohosamovyznachennia-ukrainskykh-hromadian-tendentsii-20102018rr>.

Roundtable "Religion and Power in Ukraine: Relationship Problems" (2019). Razumkov Center.

Retrieved from

<http://razumkov.org.ua/novyny/kruglyi-stil-religiia-i-vlada-v-ukraini-problemy-vzaiemovidnosyn>

Melnyk, Olena (December 21, 2018). *Poll: In 5 years, Ukrainians have twice as much confidence in the army, but have lost power in the authorities, police and judges.*

Retrieved from

<https://thetabel.com.ua/news/23414-opituvannya-za-5-rokiv-ukrajinci-vdvichi-bilshe-doviryayut-armiji-ale-zneviris-u-vladi-policii-ta-suddyah>

Most of all Ukrainians trust volunteers, the Church and the military (October 24, 2017). RICE. Retrieved from

https://risu.org.ua/en/index/all_news/community/social_questioning/68726/

Features of religious and church-religious self-determination of Ukrainian citizens: trends 2010-2018. (background material) Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

Assessment by the citizens of the situation in the country and the activities of the authorities (September 17, 2019) At Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady>

Citizens' assessment of the situation in the country and the activities of the authorities, the level of trust in social institutions and politicians. (November 14, 2019) At Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-dovirydo-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-2>

Citizens' assessment of the situation in the country and the activities of the authorities, the level of trust in social institutions and politicians. (October 11, 2019) The Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-dovirydo-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv>

Sociologists, after trust in society, came second after the church. At the same time, Ukrainians trust them more than politicians and the media. (May 31, 2012). The Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. Retrieved from

<https://dif.org.ua/article/sotsiologi-za-doviroyu-v-suspilstvi-posili-druge-mistse-pislya-tserkvi->

[vodnochas-im-ukraintsi-doviryayut-bilshe-nizh-politikam- i-zmi](http://razumkov.org.ua/novyny/kruglyi-stil-religiia-i-vlada-v-ukraini-problemy-vzaiemovidnosyn)

Ukrainians most trust the volunteers, security officers and the Church (May 13, 2016) at RISU. Retrieved from

https://risu.org.ua/en/index/all_news/community/social_questioning/63392/

Fylypovych, L., Bodak, V. (2014). Interreligious Dialogue as a Means of Tolerating Interfaith Relations. In *Tolerance of interfaith relations as a condition for stable development of Ukraine*. Zaporizhye: ZDIA, 68-72.

Fylypovych, L. (2015). The relevance of inter-religious dialogue in contemporary Ukraine. *Volyn evangelist. Theological and Historical Scientific Journal*, 3, 301-306.

Fylypovych, L., Kolodnyi, A. (2017). Scientific Support for State-Confessional Relations: Experience of the Department of Religious Studies at the Skovoroda Institute of Philosophy. NAS of Ukraine. In *25th Anniversary of Ukrainian Independence, what is the history of religious freedom and worldview pluralism: state institutions and religious organizations in search of models of partnership. Collection of scientific materials*. Kyiv: Spirit and Letter, 175-188.

Functionality of Religion: The Ukrainian Context. Monograph. Edited by Professors A. Kolodnyi and L. Fylypovych. (2017). Kyiv: UAR.

Ukrainians are most trusted in the church and volunteers, and the attitude towards the government is worsening. (January 19, 2016) RISU. Retrieved from https://risu.org.ua/en/index/all_news/community/social_questioning/62219